

POSTMODERNE RASPRAVE O OBRAZOVANJU

POSTMODERN DISCUSSIONS ABOUT EDUCATION

dr ASIM PECO, redovni profesor
Nastavnički fakultet, Univerzitet „Džemal Bijedić“ Mostar

Apstrakt: *Teoretičari socijalno-političke, kulturološke i općenito društvene misli relativno kasno započinju interes za obrazovanje kao specifičan društveni odnos i istovremeno bitan segment društvenog razvoja. To je istovremeno razlog dosta kasnog konstituisanja Sociologije obrazovanja kao posebne sociološke discipline. Istina, zanimanje za odgoj i obrazovanje možemo prepoznati još u doba Antike u promišljanjima nekolicine mislilaca. Međutim, nikako ne bi mogli kazati kako je riječ o cjelovitijem i zasebnom proučavanju odgoja i obrazovanja nego je ova problematika promatrana u kontekstu ukupnih društvenih zbivanja. Tek vrijeme Moderne donosi cjelovitije i prepoznatljivije teorije koje u središtu interesovanja imaju obrazovanje. Postmoderna ide korak dalje i donosi dosta drugačije poimanje mjesta i uloge obrazovanja u društvu u odnosu na ranije elaboracije. Stoga će prvenstveni zadatak ovoga teksta biti, ponuditi kratak analitičko-komparativni prikaz modernističkog i postmodernističkog poimanja obrazovanja.*

Iako u Bosni i Hercegovini ne postoji niti jedana cjelovitija sociološka teorija odgoja i obrazovanja, smatram potrebnim buduće čitaoce upoznati s nekim prepoznatljivim obilježjima obrazovanja u Bosni i Hercegovini u vremenu Moderne i Postdejtonskom vremenu.

Ključne riječi: *Obrazovanje, moderna, postmoderna, interakcija*

Abstract: *Socially-political, cultural and generally social thought theorists, after starting off their interest for education relatively late as a special social relation and at the same time important segment of social development. That is simultaneously the reason of quite late con-*

stituting of sociology of education as a special sociological discipline. It is truth that interest for upbringing and education we can recognize since times of antique reflections of a few thinkers. However, we could certainly not say that it's about a whole and separate study of upbringing and education, but rather this issue is observed in a context of entire social events. Only, the modern times bring more complete and recognizable theories which in center of interest have education. Postmodern times go one step a head and bring quite different understanding of place and education in society in regards to earlier elaborations. Therefore, the primary task of this text will be, to offer a short analytically-comparative display modernistic and postmodernistic understanding of education.

Even though, in Bosnia and Herzegovina doesn't exist not even one more complete sociological theory of upbringing and education, I think that is necessary to meet the future readers with some of the more recognizable marknis of education in Bosnia and Herzegovina in modern and postdayton times.

Key words: Education, Modern Times, Postmodern Times, Interaction

1. Uvod

Svaka epoha u razvoju društva prepoznatljiva je, pored ostalog, po karakteru društvenog odnosa i specifičnostima duhovnog života unutar kojeg značajno mjesto pripada odgoju i obrazovanju.

Duhovni život određene društvene zajednice najčešće je pretpostavljen karakterom društvenog odnosa koji je dominirajuća forma političkog organizovanja u istoj toj zajednici. S druge strane, istina u manjoj mjeri, duhovna stvarnost društvene zajednice utiče na promjene unutar postojećeg društvenog poretka. Pomenuti uticaj zavisi od fleksibilnosti društvenog odnosa to jest od činjenice u kojoj mjeri će vladajuća politička doktrina dozvoliti da bude mjenjana kroz sistem uticaja obrazovanja i kulture općenito. Taj odnos je dosta slikovito i istovremeno uvjerljivo izrazio E. Dirken u tezi; kakvo društvo takvo obrazovanje.

Ako makar i letimično, bez dublje i šire naučne analize prođemo kroz dio povjesti čovječanstva onda je, između ostalog, prepoznatljivo kako svaki novi društveni poredak u potpunosti ili djelimično negira onaj odlazeći. Kriti-

ke i negacije se odnose na sve segmente društvenog života a najviše izražene jesu u prostoru obrazovanja.

Novonastali politički diskurs nastoji organizirati obrazovni sistem i obrazovnu politiku po vlastitoj mjeri i nikako po mjeri čovjeka. To zapravo znači da će novonastali društveni poradak kroz sistem obrazovanja nastojati osigurati vlastitu političku stabilnost i vlastiti razvoj. Obrazovna politika će biti u službi ostvarenja političkih i ekonomskih ciljeva političkih elita.

Srednjevjekovna stvarnost i dominacija crkvenog učenja vrlo uvjerljivo svjedoči i potvrđuje navedene teze. Sličnu situaciju, istina u nešto šarmantnijoj formi, nalazimo u vrijeme nastanka i razvoja kapital odnosa. Sa druge strane socijalizam je sasvim otvoreno pokazivao svoje političke namjere koje je vrlo efikasno ostvarivao kroz kontrolirani sistem odgoja i obrazovanja.

Upravo period socijalističkog razvoja Bosne i Hercegovine odgovara periodu Moderne u evropskim i svjetskim okvirima. Zapadnoevropska moderna odnosno Istočnoevropska socijalistička doktrina su negirali obrazovanje koje je bilo dominantno u vrijeme nestanka feudalnog društvenog odnosa i nastajanja kapital odnosa.

Ono što u evropskim i svjetskim okvirima nazivamo posmodernom na prostoru Bosne i Hercegovine odgovara Postdejtonskom periodu. I jedni i drugi, dakle Postmoderna i Postdejtonska stvarnost, su kritički pa čak i negatorski orjentirani prema minulom društvenom odnosu a posebno prema segmentu obrazovanja.

2. Neka karakteristična stanovišta

Analitičari Postmoderne, a prije svih, R.Ušer i R.Edwards u knjizi Postmodernizam i obrazovanje, razmatraju implikacije postmodernizma na obrazovanje. Svoju diskusiju započinju tezom, kako je obrazovanje poslušno djete prosvjetiteljstva i kao takvo nekritički prihvaća niz pretpostavki koje proističu iz prosvjetiteljstva.(R.Usher, R.Edwards, 1994.146)

Ovakvo stanovište postmodernista je bila očekivana kritika moderne unutar koje je obrazovanje obećavalo kako će čitavo čovječanstvo osloboditi neznanja i zaostalosti. Modernisti su tvrdili da ljudi oduvijek imaju potencijal misliti svojom glavom i donositi racionalne odluke, međutim u predmodernim vremenima su ih u tme spriječavale predrasude i tradicija. Drugačije kazano, zadaća obrazovanja u vremenu moderne je bila razotkrivanje društvene stvarnosti odnosno upoznavanje javnosti sa svim onim što je stoljećima bilo manje ili više prikriveno. Namjera moderne je, zapravo, bila osposobljav-

nje društvenih subjekata za samostalno i racionalno djelovanje. U centru društvenog interesovanja je pojedinac kojega kroz sistem obrazovanja treba osposobiti da učestvuje u društvenom napretku.

Ovakvo poimanje obrazovanja u vremenu moderne postmodernisti nazivaju metapripovjedanjem o ljudskom napretku. Naime, Ušer i Edwards smatraju kako je prvenstvena zadaća obrazovanja u vremenu moderne bila uvjeravanje ljudi u napredak i vjeru u razum. Isti analitičari smatraju da nas postmodernizam uči da budemo skeptični prema fundamentalizmu u svim njegovim oblicima, prema teorijama koje nude sveobuhvatna i konačna rješenja, te prema paradigmama u obrazovanju koje uzimamo zdravo za gotovo, bile one liberalne, konzervativne ili progresivne. (R.Usher, R.Edwards, 1994.158)

Vidljivo je kako postmodernisti izražavaju otvorenu suprotstavljenost nametanja ljudima samo jedne vizije istine, uvjerenju da znanje ima neki čvrsti temelj kao i uvjerenju da nauka i razum mogu riješiti sve čovjekove probleme. Stoga je postmodernizam skeptičan kako prema funkcionalističkoj solidarnosti tako i prema radikalnoj socijaldemokratiji, prema kojoj obrazovanje može osigurati jednakost šansi i pravedno društvo.

Logično je postaviti pitanje, koji model organizacije i razvoja obrazovanja nude Ušer i Edwards umjesto, neki put nepravedne ali i nekada utemeljene kritike teoretičara moderne i drugih analitičko kritičkih stanovišta.

Ako se pažljivije prouči njihova vizija obrazovanja uočit će se kako su pomenuti postmodernisti u svoj koncept razvoja obrazovanja ugradili neke segmente drugih teorija i teoretičara. Tako naprimjer od liberalista su preuzeli stanovište prema kojem obrazovanje može pomoći pojedincima u razvijanju njihovih sopstvenih potencijala. Od konzervativnog stanovišta su preuzeli ideju prema kojoj se obrazovanje može transformirati u pravcu tradicionalnih vrijednosti koje bi bile nametnute svima. Treća varijanta organiziranja obrazovanja jest forma koja bi osiguravala održavanje kapitalističkog sistema i društvenog kapital odnosa. Težište bi bilo na znanju koje bi prvenstveno osiguravalo stvaranje profita a ne traganju i pronalaženju istine. I konačno, četvrti model jest obrazovanje koje bi omogućilo održavanje postmodernizma kroz uvažavanje kulturnog pluralizma. Naglasak bi bio na izučavanju kulturnih različitosti, obrazovanju marginaliziranih skupina, proučavanju snošljivosti i prihvatanju ljudi iz različitih kultura. (R.Usher, R.Edwards, 1994.165)

Ovakav koncept bi se mogao ocjeniti kao dio moderne, humanističke liberalne tradicije koja pomoću obrazovanja nastoji praviti ljude i zajednicu.

Na temelju iznesenih činjenica moglo bi se reći kako se postmodernistički pristup obrazovanju zasniva više na kritici drugih stanovišta nego na vlastitoj idejnosti i vlastitoj konceptualnosti. Ako njihove teorije više govore o tome kakve bi promjene obrazovnog sistema voljeli vidjeti, onda zanemaruju snagu ekonomske i političke moći.

Upravo na ovom mjestu teorija Ushera i Edwardsa je izvrgnuta kritici teoretičara postmoderne čije je ime Micael W. Apple. Istina, Apple se sa nekim navodima pomenutih teorija u potpunosti slaže dok drugi dio stanovišta odbacuje. Tako, naprimjer Apple ptihvata stajalište kako pitanja poput identiteta i potrošnje postaju sve važnija u modernoj društvenoj stvarnosti. Međutim, smatra kako se postmodernisti isuviše bave lokalnim temama vezanim za obrazovanje što onemogućuje koncipiranje šire slike o pomenutoj stvarnosti. Dok se postmodernisti usredotočuju na pametne retoričke i kulturne bitke oko toga što je primjereno znanje i što su primjereni oblici poučavanja i znanja, obrazovni sustav kao cjelinu oblikuju šire političke i ekonomske sile. (W. Apple, 1997.78)

Pokušamo li definirati određeni cjelokupni i zaokruženi osvrt na problematiku koja je u ovom odjeljku elaborirana kao i najreprezentativnije teorije, koje su se u manjoj ili većoj mjeri bavile ovakvim i sličnim pitanjima, onda bi se skoro potpuno opravdano i sa prepoznatljivom utemeljenošću moglo kazati da svi radovi, kako teorijski tako i empirijski, koji su za predmet svoga istraživanja imali obrazovanje, nose u sebi manje ili više prepoznatljivu protivrječnost te da su gotovo svi u službi ideološko-političkih ciljeva.

Osnovna manjkavost svih navedenih teorija jest činjenica izostavljanja čovjeka iz svih razmatranja, čovjeka kao inicijatora, čovjeka kao kreatora koji doprinosi stvaranju odnosa obrazovanja i društva ali i promjenama unutar toga odnosa, čovjeka koji se u tom i takvom odnosu stvara i potvrđuje. Nažalost, skoro u potpunosti je zanemaren ovaj segment stvaranja i samorealizacije čovjeka iako ima prepoznatljivu odgojnu dimenziju.

Budućnost jednoga društva, budućnost jedne civilizacije, konačno budućnost čovječanstva pretpostavljeno je obrazovanjem što znači da je neophodno poticati sve društvene snage na maksimalni aktivizam u razvijanju i realizaciji obrazovnih potencijala.(D.Koković, 2000.279) Promjene u obrazovanju trebaju pratiti promjene u društvu i obratno što osigurava lakše, brže i bezbolnije prilagođavanje pojednica i grupe novonastalom društvenom ambijentu. Dakle sve promjene trebaju biti u interesu zadovoljavanja individualnih potreba budući se kroz objektivnu individualizaciju mogu vrlo uspješno

zadovoljiti interesi kolektiviteta. Posebno mjesto u čitavom ovome procesu ima razvijanje individualne svijesti i poticanje na razvijanje potrebe o cjeloživotnom učenju.(D.Koković, 2000.281) Jedna diploma nije dovoljna za cijeli život.

Dinamika društvenih kretanja, intezitet društvenih promjena zahtjeva-ju od čovjeka da ostane u procesu obrazovanja bilo da je riječ o formalnom ili neformalnom načinu sticanja novih znanja i vještina. Obrazovanje je pravo ali i privilegija pojedinca unutar društvene zajednice. Pomenuto pravo odnosno privilegiju društvo omogućava pojedincu vjerujući da će na taj način stvoriti pretpostavku za vlastiti napredak. Taj odnos se može posmatrati kao specifičan ugovor između društva i pojedinca. Odnos između globalnog društva, odnos između društvenih grupa i obrazovanja ključni su problemi moderne sociologije obrazovanja. To je kontekst koji sačinjava obrazovni proces.(D.Koković, 2000.283)

3. Bosanskohercegovačka paradigma

Gotovo sva viđenja uloge obrazovanja u društvu kao i odnosa društva i obrazovanja navedenih teorija i teoretičara demantira bosanskohercegovačka stvarnost. Definiranje ciljeva obrazovanja na svim nivoima, upravljanje obrazovanjem, kontrola, diktirani su izvan prostora obrazovanja i dio su, nekada javne a nekada prikrivene politike nacionalnih elita. Dakle, nije riječ o obrazovanju za multikulturalni svijet nego se radi o skoro u potpunosti etniciziranom obrazovanju.

Prepoznatljivo obilježje društvenog života moderne epohe predstavlja porast uloge političkih faktora u usmjeravanju društvenih procesa. Pri tom se ne radi o slučajnoj vremenskoj koincidenciji. Jačanje uloge politike, s jedne strane, i obrazovnih tendencija, s druge strane, dalekosežno se međusobno prepliće. Naime, u odnosima između politike i obrazovanja mogu postojati i postoje različite situacije, neki put se prepoznaju uzajamna podsticanja ali nisu rijetke situacije nerazumjevanja pa čak i konflikta.

Zbog toga što politika i obrazovna stvarnost imaju značajno mjesto i ulogu u socijalnim zbivanjima i što se pri tom neregiraju, sudaraju ili neki put surađuju, što moraju da se bave jedna drugom, njihovo međusobno odnošenje postalo je značajan društveni problem. Imaju li se u vidu pomenuti momenti onda je razumljivo što se o odnosu politike i obrazovne kako teorije tako i prakse, sve više raspravlja.

Među rješenjima ovog problema naročito se ističu dva suprotna stanovišta. Prema jednom stanovištu odnos politike i obrazovanja moguće je riješiti ustanovljavanjem potpunr vladavine politike nad obrazovnom stvarnošću, dakle stavljanjem obrazovanja pod punu kontrolu politike. Drugo stanovište zagovara neograničenu slobodu obrazovanja. Čini se kako je za bosnaskohercegovačku stvarnost karakteristično prvo navedeno stanovište prema kojem politika upravlja obrazovanjem

Podjeljenost bosanskohercegovačkog društva na tri manja etnička društva rezultiralo je i podjeljenošću obrazovanja na tri nacionalna obrazovna sistema sa pripadajućim nacionalnim obrazovnim politikama koje nerijetko imaju nacionalističke ciljeve. Ako se malo dublje zagrebe u povijest Bosne i Hercegovine moguće je prepoznati sličnu situaciju odnosa društva i obrazovanja u vrijeme Austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Naime, pokušajima organiziranja jednog obrazovnog sistema i jedinstvene obrazovne politike na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, pruženi su manji ili veći otpori etničkih zajednica organiziranih prvenstveno na religijskom principu u formi muslimana, katolika i pravoslavaca.

Borba za prosvjetnu autonomiju, prvenstveno bosanskohercegovačkih pravoslavaca i katolika je, zapravo, bio dio dobro osmišljene politike etničkih vodstava čiji je prvenstveni cilj bio započinjanje i provođenje procesa nacionaliziranja pomenutih etničkih skupina. Prema tome, unutar odnosa društva i obrazovanja potpuno je vidljivo kako obrazovanje nije društveni cilj, nije prostor i način emancipacije čovjeka nego je sredstvo političke manipulacije čovjekom čiji je krajnji cilj organiziranje etničkih zajednica u formi nacije. Nastojanja Bečkog dvora nisu doživjela očekivane rezultate budući su na prostoru Bosne i Hercegovine, istina više prikriveno nego legalno i legitimno, egzistirala tri konfesionalna obrazovna sistema i tri konfesionalne obrazovne politke. Četvrti obrazovni sistem je bio državni obrazovni sistem, koji je imao ozvaničeni legitimitet, iako je bio nametnut od strane Monarhije, a koji je sistemski svakodnevno urušavan i bojkotovao od strane sve tri konfesije.

Analitičko-komparativni pristup obrazovanju u periodu Austrougarske okupacije i Postdejtonskom periodu na prostoru Bosne i Hercegovine vrlo uvjerljivo pokazuje niz sličnosti koje su posljedica sličnih etnonacionalnih politika i sličnih političkih ciljeva. Naime, bosanskohercegovačko društvo nije uspjelo organizirati jedinstven obrazovni sistem kao ni jedinstvenu obrazovnu politiku pa bi se s pravom moglo kazati da ovakav koncept obrazovanja u

Bosni i Hercegovini nema društvenu ulogu u smislu integriranja nego ulogu razgradnje bosnaskohercegovačke društvene zajednice.

Izučavanjem programskih sadržaja unutar sva tri nacionalna obrazovna sistema pogotovo kada je riječ o nižim nivoima obrazovanja, nije moguće razvijati tolerantnu individualnost, građanina koji će doprinosti razvijanju i jačanju državnog identiteta unutar svjetske zajednice nego će rezultat takvog obrazovanja biti kolektivitet opterećen prošlošću i nacionalističkim idejama i ciljevima.

Ako je u uslovima kapital odnosa obrazovanje, između ostalog, način i sredstvo održavanja vladajuće ideologije, u bosanskohercegovačkoj stvarnosti nije riječ o klasnoj nego nacionalnoj podjeljenosti i nacionalnoj pa čak i nacionalističkoj ideologiji. Takvo obrazovanje nije prostor emancipacije čovjeka, takvo obrazovanje ne može osigurati naučne spoznaje niti istinu o racionalnom, ono je dogma koja ne vodi društvenom napretku nego svoju opstojnost i nacionalnu opravdanost pronalazi u prošlosti čime se stvaraju pretpostavke novog društvenog konflikta. Logično bi bilo postaviti pitanje, gdje je rješenje ovoga problema, ako rješenje uopće postoji?

Iako nije prvenstveni cilj ovoga rada, pokušat ću definirati nekoliko društvenih mjera, koje bi po mojem ubjeđenju, mogle rezultirati određenim promjenama u obrazovnom sistemu i obrazovnoj politici a što bi se u značajnoj mjeri reflektiralo na promjene u bosanskohercegovačkom društvu u smislu kvalitetnije i efikasnije organizacije. Naime, kreatori obrazovnih sistema u Bosni i Hercegovini su ljudi iz struke, dakle ljudi koji znaju kako izgleda obrazovni sistem po mjeri čovjeka. Međutim, recenzenti obrazovnih sadržaja su najčešće vodeći ideolozi nacionalnih političkih elita. Oni određuju ciljeve odgoja i obrazovanja, udžbeničku literaturu, kontroliraju kadrovsku politiku u obrazovanju, dakle, u potpunosti dominiraju svim segmentima obrazovanja. Prema tome, obrazovanje u Bosni i Hercegovini je bez minimuma potrebne autonomije koja je neophodna ovakvoj vrsti društvene djelatnosti. To dalje znači da obrazovanjem, u smislu cjelovite koncepcije obrazovnog sistema i obrazovne politike, ne trebaju upravljati političke elite nego eksperti iz prostora pedagoške teorije i prakse. Konačno, ovakva koncepcija obrazovanja u Bosni i Hercegovini je vrlo prepoznatljiva smetnja bosanskohercegovačkom društvu u procesu evropskih i svjetskih integracija. Ova činjenica je vrlo dobro poznata nacionalnim političkim elitama međutim, i dalje sistemom različitih političkih mjera učvršćuju nacionalnu a ne rijetko nacionalističku političku orijentaciju.

Hoće li možda neke nove društvene snage ili vanjski politički pritisak dovesti do značajnih promjena u prostoru obrazovanja u Bosni i Hercegovini, teško je predvidjeti, međutim ono što je potpuno izvjesno jest potreba temeljitih promjena, prvenstveno, unutar obrazovne politike u svim njenim segmentima. Tek obrazovanje koje će biti oslobođeno balasta bliže ili daljnje prošlosti, očišćeno od namjere oblikovanja nacionalističke svijesti, obrazovanje koje će upravljati sobom, može osigurati pretpostavke za organiziranje društva po mjeri čovjeka.

4. Zaključak

Na temelju iznesenih činjenica koje su prepoznatljive u više različitih teza, naučnih i stručnih pristupa, opravdano je konstatovati kako se stanovišta Moderne i Postmoderne u značajnoj mjeri razilaze.

Već ranije je kazano da postmodernisti ne prihvataju većinu stanovišta modernista, prvenstveno se takav stav odnosi na mišljenje modernista prema kojem znanje i obrazovanje imaju skoro svemoguću moći. Moglo bi se, dakle, konstatovati kako modernisti pokazuju prepoznatljiv radikalizam u tumačenju mjesta i uloge obrazovanja u društvu. To dalje znači da su postmodernisti protiv svakog oblika nametanja istine. Takav stav, prema njihovom mišljenju, isključuje mogućnost izbora.

Međutim, vidljivo je kako postmodernisti ne nude vlastita idejna rješenja nego svoju kritiku zasnivaju na promišljanjima drugih teorija i teoretičara. Njihovo stanovište bi se moglo ocjeniti kao specifična forma liberalne tradicije koja kroz obrazovanje nastoji praviti ljude i zajednicu.

Vrlo često nije jasno opisuju li oni promjene u obrazovnom sistemu ili pak zagovaraju promjene u određenom smjeru. Za većinu svojih tvrdnji postmodernisti ne nude adekvatne dokaze što ih zadržava u prostoru pretpostavke. S obzirom da postmodernističke teorije više govore o tome kakve bi promjene željeli vidjeti onda zanemaruju ekonomske i političke sile koje takve promjene mogu spriječiti.

Literatura

- Apple, W. M. (1997), *Šta je postmodernistička snaga*, New York
Finlaj, M. (1986), *Upotreba i zloupotreba historije*, London, Viking adult
Flere, S. (1970), *Obrazovanje i društvo*, Niš, Gradina

- Haralambos, M., Holborn, M. (1996), *Sociologija*, Zagreb, Golden marketing
- Koković, D. (2000), *Sociologija obrazovanja*, Novi Sad, Matica srpska
- Maurent, T. H. (2003), *Sociologija obrazovanja*, New York, Basingstoke
- Smit, A. (1976), *Teorija nacionalizma*, New York,
- Šušnjić, Đ. (1997), *Dijalog i tolerancija*, Beograd, Čigoja
- Usher, R., Edwards, R. (1994), *Postmodernism and Education* London - New York, Routledge